

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНОГО ТЕКСТУ

УДК 398.85-057.56:82-143“1941/1945”

Концепт “туга” у пісенності Другої світової війни: смислові домінанти фольклорної традиції

Оксана КУЗЬМЕНКО

Кандидат філологічних наук,
докторант відділу фольклористики
Інституту народознавства Національної академії наук України
79000, м. Львів, пр. Свободи, 15
E-mail: kuzmenko.oksana@gmail.com

У статті досліджено емоційний концепт “Туга (журба, сум)” на матеріалі народної пісенності Другої світової війни про німецьку неволю. Більшість текстів взято з малодоступних архівних колекцій та оприлюднено вперше. Структурно-семантичний, порівняльно-типологічний аналіз творів дозволив виявити та описати особливості мовного вираження концепту. Його вербалізація відбувається через низку актуалізованих і нових типових мотивів (“мати плаче за дочкою”, “мати плаче за сином”, “дочка-остарбайтерка тужить за родиною, за матір’ю, за хатою” та ін.), стереотипних (фразеологічних) виразів, символічних образів (серце, сльози, чужина, дім, могила), формул (риторичного запитання “чи не буде жалко”), метафор (сумна хата). Автор вважає, що зміст концепту “туга” зумовлений станом фольклорної свідомості середини ХХ ст., спрямованою на передання важливого емоційно-інтелектуального колективного досвіду драматичної екзистенції та поетичних форм адаптації суб’єкта в чужому просторі, де “туга” – це спогад про покинутий дім, родину, а також семантичний еквівалент утраченої молодості, загубленого життя. Важливою складовою фольклорного концепту є кодовані смисли давньої історичної та соціально-побутової пісенності, що свідчать про тяглість української уснонародної традиції у відтворенні теми “невільництва”.

Ключові слова: поняття, фольклорний концепт, фольклорно-мовна картина світу, мотив, формула, символічний образ, пісня, Друга світова війна, остарбайтер.

Сучасний світ, який знову став перед драматичним вибором руху до добра чи зла, живе в атмосфері гострих емоційних переживань прихованих або явних війн. Тому досвід боротьби між добром і злом у формі відкритих збройних конфліктів світового масштабу, які відгриміли у ХХ ст., стає актуальним, набуваючи концептуалізованого змісту. Фольклор – це одне з джерел, на якому можна простежити цілий комплекс культурно-детермінованих уявлень про війну, її тоталітарно-насильницьку сутність, яка руйнує основи людяності, в якій наріжним каменем є любов до ближнього.

Українська усна словесність про Другу світову війну (1939–1945), зокрема невольницького циклу, у різних своїх жанрових і тематичних складових яскраво відобразила не тільки суспільно-колективне бачення типових ознак воєнно-історичних подій минулого, але також їх комунікативно значущу й актуальну культурну інформацію, прагматично спрямовану на кодування добра, любові та зла. Таким чином фольклорні тексти стають моделями етноментальної та мовно-фольклорної картини світу, головними репрезентантами якої вважаються концептуальні слова [5].

Із початком Першої світової війни та посиленням урбанізації суспільства у міжвоєнний період ХХ ст. фольклорні новотвори почали змінювати свій стиль,

поступово відходячи від класичних зразків традиційно-селянської творчості у напрямку до посткласичної моделі. Ці генеалогічні зміни стали особливо виразними у стрілецькому та повстанському фольклорі, де індивідуально-авторське та колективно-анонімне витворили яскравий симбіоз. Усна творчість остарбайтерів також продемонструвала розмаїття жанрово-видових утворень: самодіяльне віршування, переробки з українських соціально-побутових творів, особливо жіночих наймитських пісень другої половини ХІХ ст., перетекстівки з російсько-радянських пісень авторського походження, оригінальні новотвори у формі коротких сатиричних частівок чи ліричних пісень-послань елегійного змісту, а також прозові твори (оповідання-меморати, “бувальщини”, анекдоти, приказки). Усі ці тексти об’єднують на нашу думку, сформований компендіум збережених і закріплених в індивідуальній та національно-історичній пам’яті спільних культурних смислів та слів-знаків, що відображають духовні цінності носіїв уснопоетичної традиції. Фактично, ми говоримо про *фольклорні концепти*, які визначають зміст національного народно-історичного типу мислення та фольклорної свідомості української людини середини ХХ ст. Концепти, що є своєрідними “квантами пережитого колективного досвіду” (В. Карасик), об’єктивізуються за допомогою відповідного набору постійних сюжетно-мотивних комплексів, стійких виразів і формул, символічних образів і тропів.

Отже, метою пропонованої статті є спроба простежити семантико-структурні рівні емоційного етнокультурного концепту “Туга”, який є характерним елементом фольклорно-мовної картини усної словесності середини ХХ ст., зокрема творів невольницького циклу з часу Другої світової війни.

Концепт “туга”, будучи складним ментальним утворенням, входить у предметне поле лінгвокультурної концептології [2, с. 197–200]. Як фрагмент концептуальної картини етносу його розглядали у статтях із лінгвофольклористики, зокрема на матеріалі російських замовлянь [4], епічної билинної та казкової традиції [78].

В українській фольклористичі у ракурсі концептуального підходу образ “туги” спеціально не досліджували. Проте у відомих студіях Н. Шумади [79; 80], О. Бріциної [8; 9], Т. Нікольченко [50; 51], Р. Кирчіва [25], присвячених поетиці фольклору Другої світової війни, червоною ниткою проходить думка про те, що “туга за рідним краєм, за батьками” є одним з головних мотивів серед інших, які визначають ідейно-тематичне спрямування пісень про німецьку примусову працю. Не можна не погодитися із твердженням Р. Кирчіва, що “розлука з рідними, вболівання матері, непосильна каторжна праця на чужині, невольницька безправність, знущання і сваволя зверхників, проголодне харчування та інші приниження” визначають загальну тональність як ліричних пісень, які часто набирали ознак голосінь [25, с. 332–333], так і самодіяльних анонімних віршів на цю тему.

Важливим висновком дослідників є те, що для українських пісень, які відображали узагальнену картину примусової, виснажливої праці на фабриках і військових заводах нацистської Німеччини, на її фермерських господарствах (“у бауера”), була характерною орієнтація на народний досвід поетичного осмислення теми невольництва [25, с. 337]. Використовували передусім ті поетичні засоби фольклорної лірики, які допомагали виразити гостро емоційний стан туги, суму та скорботи. Запозиченню нерідко підлягали цілі тексти соціально-побутових пісень про наймитство, строкарську службу, заробітчанство, їх окремі частини з метою переробки [79, с. 17]. Найбільш сталим у новотворах часу німецької окупації була емоційна сторона, на чому заострює увагу О. Бріцина. Учена зазначила, що “у піснях про неволю з’являються і окремі нові строфи, не характерні для традиційної пісні, але при цьому в новому тексті зберігається та надзвичайна сила глибоких людських почуттів, що її протягом сторіч народ висловлював у високопоетичній формі пісні. Адже незатамоване горе, що звучить в ній, передане так щиро і образно, що не може не зворушити кожного, хто чує її рядки” [8, с. 23].

* * *

Поняття “*туга*” пов’язане зі сферою астенічних людських емоцій. Вивчення емоцій як унікального елементу антропокосму у світовій гуманітаристиці має величезну літературу, огляд якої не входить у спектр завдань цієї студії. Однак для розуміння необхідності інтегрованого вивчення народних знань, зокрема спостереження над емоційною складовою фольклорних творів, що є актуальним в сучасній філологічній науці [31], а також продуктивності комбінації декількох методологічних підходів до вивчення усних прозових текстів на тему “німецької неволі” [16, с. 76] вважаємо доречним зупинитися на кількох важливих аспектах.

1) Філософсько-історичний аспект. У філософсько-культурологічному дискурсі “*туга*” входить до словника ключових термінів. У трактатах західноєвропейської науки вона має кілька відповідників, де український переклад передбачає послідовну низку понять: *туга, тривога, жах, страх* [17]. Під поняттям *туга* розглядають “екзистенційну ситуацію “граничного буття”, в якій людина переживає неадекватність власної життєвої стратегії виклику Буття і втрату автентичності” [75, с. 261]. На думку Н. Хамітова, “в екзистенційній ситуації туги та байдужості, що вона породжує, западаються опори буденного життя. Коли людина вступає в тугу, вона вже не може бути в буденності. Вона біжить із буденності, вибуває з неї в інший вимір буття” [75]. У дисертації “Самотність як феномен людського буття” Н. Хамітов переконує, що ситуація “*туги*”, разом із іншими екзистенціалами, такими як “*жах*”, “*закоханість*” “*відчай*”, є найбільшим характерним способом виявлення буденної самотності, яка стає граничною самотністю особистості [76, с. 11]. Учений не звертався до досвіду остарбайтерів, однак саме в їхніх міркуваннях можна віднайти присутні рефлексії та ключові поняття (підкреслення наші. – О. К.), які підтверджують його філософську концепцію: “*Інколи – як пише харків’янка Клава – я відчуваю якийсь холодний жах перед життям, перед майбутністю, перед дійсністю. А часом мене опановує така байдужість, що вже нічого не вразило б мене, напевно і те, як би мені сказали, що я зараз помру. Сьогодні мене опанував той спокій і я думаю, що напівжива я повернуся додому*” [81, с. 38].

У наведених вище рядках, що є уривком зі щоденника, який опублікував етнограф, один із перших записувачів фольклорних новотворів трудових невольників Другої світової війни О. Воропай, закодовані основні параметри екзистенційної *внутрішньої самотності*, що провокувала *тугу* в дітей і батьків: “*Я сама тут в Німеччині, десь далеко ненька*” [81, с. 41]. Будучи генеральним, це почуття зумовлювало актуалізацію у переважно дівочих піснях давнього обрядово-фольклорного мотиву “туги за родом”. Засобами відтворення варіанту мотиву як “туги за родом у “германській” неволі” слугували традиційні художньо-образні метафоричні константи (дівчина-пташка, “дрібні сльози”, “гірка доля”, “чужа сторононька”, “напишу листочок та пушу на воду”). У багатьох творах лірично-віршованої форми очевидним є самопроникнення героя у розуміння свого виняткового екзистенційного стану, який доводилося переживати невольникам, вік яких рідко коли був більше двадцяти років. Таким чином, семантичне навантаження *туги* як “буття на межі” та “граничне буття” зумовлене драмою загроженого існування людини у вирі війни, де місцями її “межового” простору є не тільки фронт, але й полон, концентраційний табір, трудове невольництво на чужій території.

Етимологія слова “остарбайтер” походить від написів “Ost” (із нім. – схід), що як розпізнавальний знак був нашитий до одягу дівчат і хлопців, переважно вихідців із центрально-східних областей України. У сучасних історичних роботах під цим терміном розуміють самостійну тимчасову соціальну групу, більшість якої, а це приблизно 2, 4 млн. чоловік, становили саме українці [30, с. 265]. На думку О. Лисенка, вона характеризується “полігенезом, конгломеративністю, відсутністю сталих зв’язків між окремими групами, різним статусом”, а також особливими умовами

і тривалістю існування, характером життєдіяльності та способом виживання [37, с. 9]. У багатьох ґрунтовних усноісторичних, соціологічних монографіях і збірниках останнього часу [16; 22; 36; 49; 57] висвітлено культурно-антропологічний, гендерний зріз життя українських оstarбайтерів, чиї вірші, пісні, оповідання-спогади стали повноцінними джерелами репрезентації Другої світової війни. У цьому, без перебільшення, страшному досвіді виживання, серед повторюваних образів, епізодів та обставин мотив *туги-безнадії* є одним із постійних і найбільш виразних [55, с. 72]. Ще однією характерною рисою, яку виділяє Гелінада Грінченко, є те, що у дискурсі “німецької неволі” феномен примусової праці вибудовується переважно через жіночі образи [22, с. 249]. Цю думку підтримує В. Дмитренко (Лакно), яка досліджувала оstarбайтерівський рух на матеріалах Полтавщини [36], звідки походить велика кількість записів фольклорних новотворів. Вона спостерегла, що в жіночих спогадах, які густо насичені емоційним осмисленням досвіду, набутого під час перебування в Третньому Рейху, яскраво виражені такі концептуальні образи як *родина, оточення, батьківщина, релігія* [18].

2) Психологічний аспект. Теоретичні дослідження психології людських емоцій особливо розвинулися саме у період, який наступив після Другої світової війни. І тут варто згадати праці відомого французького соціопсихолога, теоретика колективної пам’яті Моріса Альбвакса (Halbwachs), який у 1945 р. загинув в застінках Бухенвальду – одного з перших німецьких концтаборів. У студії “Вираз емоцій та суспільство” (1947) він наголошує на тісному колективному зв’язку емоцій, викликаних афективними станами, і ментальній роботі. На переконання автора, ці два стани втягуються в потоки мислення, які у свою чергу існують в окремії людині настільки, наскільки вони існують і в усіх інших людях [74, с. 169].

Посутніми для нас є наукові висновки американського психолога, доктора Пола Екмана (Paul Ekman), який у середині 1960-х років у співавторстві з Уоллом Фрізенном (W. V. Friesen) у журналі “Семіотика” подав статтю “Репертуар невербальної поведінки: категорії, походження, використання, і кодування”. У ній зазначається, що базові емоції є універсальні для всіх людей [82]. У перелік емоцій, які Екман вважає не вродженими, а набутими, входить, крім *туги*, ще п’ять понять: *гнів, огида, страх, щастя, здивування*.

Данський психолог Ніко Фрейда (Nico Henri Frijda), автор ґрунтовної академічної праці “The emotions” (1986), пише про те, що емоції є мотиваційним чинником, оскільки спонукають зробити щось. Учений запропонував формулу, за якою “переживання емоції є переживання ситуації” [83]. На основі цього твердження можна говорити про те, що переживання, скажімо, емоції туги, варто розглядати як переживання ситуації туги.

Суто фізіологічний аспект емоцій досліджував відомий швейцарський професор Клаус Шерер (Klaus Scherer), який працю “Enzyklopädie der Psychologie: Psychologie der Emotion” (1991) присвятив психофізіологічним моделям вираження емоцій. Відповідно до обраного ракурсу К. Шерер дещо завужено дефініював емоції, віддавши перевагу “суб’єктивним почуттям”. Через те його висновки гостро розкритикували філологи, зокрема А. Вежбицька.

3) Лінгвістичний аспект. Польсько-австралійський мовознавець Анна Вежбицька (Anna Wierzbicka), авторитетний дослідник мовно-емоційного досвіду, вважає, що емоції не можна виміряти тільки фізіологічними показниками. Про те, що людина відчуває, яким є її досвід, треба, на думку дослідниці, передусім спитати. У статті “Мова і метамова: ключові питання над дослідженням емоцій” (2009) А. Вежбицька визначає співвідношення мовних явищ, за яким – “якщо хочемо зрозуміти універсальні людські емоції, повинні спробувати зрозуміти їх через універсальні людські поняття” [84, с. 271]. Учена виділяє загальні теми, притаманні всім народам і культурам, серед яких особно звертає увагу на теми *суму і втрати*, які пов’язані з

відповідними універсальними емоціями. Дуже важливим із погляду найновіших фольклористичних підходів до аналітики усних текстів є думка дослідниці щодо взаємодії вербального та невербального у понятті слова. Вона наголошує, що “кожна мова накладає через лексику свою власну інтерпретацію людського емоційного досвіду” [84, с. 256], який натомість у миміці є типологічно подібним у найрізноманітніших мовних середовищах стосовно вираження *страху, щастя, суму*.

Ще раніше визначний австро-англійський учений, засновник теорії філософії буденної мови, учасник двох світових воєн Людвіг Вітгенштайн у своїх працях “Логіко-філософський трактат” (1921) та “Філософські дослідження” (1953) вдавався до феноменологічних розслівів, щоб з’ясувати природу і механізм опису психічного життя людини. Як лінгвіст Л. Вітгенштайн звертається до аналогій із емоційними відчуттями задля пояснення логіко-мовних явищ та способу висловлення тих чи інших психічних процесів. Але як людина, яка пережила перебування у таборі для військовополонених під час Першої світової війни, він апелює до добре знайомих йому негативних відчуттів: *страху, болю, суму, горя*. У праці “Філософські дослідження” Л. Вітгенштайн докладно аналізує механізми конструювання речень, в яких відбувається “*гра переживання слів*” і називання фізіологічного часто виступає символом логічного. Для розуміння полісемантичності обраного мовцем-наратором слова корисною є думка дослідника про те, що існують різні значення висловлених емоцій гострого болю, глибокого горя, страху, суму, туги, плачу. Крім того, Л. Вітгенштайн зауважує, що є один біль, який відчуває мовець сам, а другим є той, який він спостерігає як чужий “страхітливий біль” [11, с. 208]. Відповідні сентенції учений висловив і щодо емоції туги. Він звертає увагу на сукупність слів у реченні, які формують загальне значення поняття “туга”: “Коли моїми устами промовляє туга: “Коли він нарешті прийде!”, то почуття надає цим словам “значення”. Але чи воно надає значення кожному окремому слову?” – ставить риторичне запитання філософ [11, с. 232–233].

Послідовник феноменологічного методу в літературознавстві, французький критик Жан-П’єр Рішар (*Jean-Pierre Richard*), апелюючи до категорій досвіду, що “розглядаються як форми феноменологічної перцепції”, обстоює думку про почуття як психічний корелят досвіду. У розділі “Смерть та її постаті” з книги “Постаті Шатобріана” (1967) він проникає у глибини переживань людини-емігранта, який, виїхавши з батьківщини, “почуває себе позбавленим чогось головного. Він відчуває нестачу тієї конкретної опори, яку тільки одне могло б йому дати – приналежність до глибин власної землі” [58, с. 212]. У словах Ж.-П. Рішара висвітлено емоційні конотації “втрати”, що в першу чергу пов’язані із розлукою з рідним краєм.

4) Фольклористичний аспект. Думки філософів і літературознавців цілком суголосні спостереженням народознавців. Ситуація туги, яку передано низкою пісенних мотивів, і зокрема мотивом “герой (героїня) *тужить* за рідною землею”, є стабільним змістовим елементом у фольклорній традиції. Починаючи з кінця ХІХ ст., він став найбільш виразним в українському фольклорі, який описував важку долю емігрантів. Про це одним із перших висловився В. Гнатюк у статті “Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності” (1902, 1903). Коментуючи складові теми “*Туга на чужині*”, він перерахував її основні концептуальні параметри: “Сильними красками малюється в піснях туга за рідним старим краєм, за рідною й знайомими, за церквою, словом, всім, із чим зжився емігрант змалку, а за морем мусів розстатися” [15, с. 52].

Продуктивність мотиву туги у ХХ ст., зокрема *ностальгійної* туги, підтверджують сучасні студії, у яких об’єктом вивчення є пісні-хроніки, вірші, оповідання про насильницьке переселення внаслідок депортаційних акцій 1944–1946 рр. Цьому важливому аспекту омовлення драматичного повоєнного досвіду присвячені дослідження і фольклористів [33; 73], і соціоантропологів. З останніх виділимо студію

польської ученої Анни Вилегали, яка констатує, що пронизливе відчуття туги є типовою емоцією жіночих біографічних наративів про переселення. Для цих спогадів є характерними різні типів туги: оповідача, його батьків, особливістю якої є те, що її неможливо подолати [10, с. 317]. Про тугу як тематичну константу нової хвилі народної творчості, породженою українською трудовою еміграцією на зламі тисячоліття, пише О. Гінда [14, с. 63].

Мотив “туги за рідною землею” є активним також у традиційних творах, які побутують у зонах етнокультурного порубіжжя. Досліджуючи упродовж тривалого часу українські пісні та перекази з півночі Молдови, Н. Пастух зауважила значну частоту звернень до даної теми, широке та високохудожнє її опрацювання. На думку дослідниці, саме цей факт став підставою для виокремлення текстів у самостійну структурну частину фольклорних збірників чи огляд їх в окремому розділі наукової монографії” [54, с. 364].

Про особливості психологічно-емоційного зображення людини у фольклорі висловлювалися чимало дослідників усної народної творчості. Класики романтичного періоду в історії фольклористики не оминали увагою цю тему, кожного разу акцентуючи на українській пісні, “сповненій почуття і поезії” (І. Срезневський). Про мистецтво вираження психології почуттів засобами самобутньої української мови знайдемо в одного з перших видавців пісенного фольклору М. Максимовича. Відома його репліка із “Передмови” до збірника 1849 р., де зазначається, що українці зуміли виразити в думках і численних піснях “свою любов і нелюбов, свою радість і горе, свою тугу і веселощі” [62, с. 5]. У цій короткій фразі М. Максимович виділив засадничі народнопісенні естетичні категорії, серед яких не оминув і тугу.

Майже через півстоліття П. Житецький як один з найбільш авторитетних дослідників дум у монографії “Мысли о народных малорусских думах” (1893), у розділі “Відбиття пісенних мотивів у думках”, сформулював з-поміж інших і мотиви: “козак тужить”, “мати тужить”. П. Житецький вдається до послідовного філологічного аналізу “народної психічної тканини”, поетичних особливостей саме тих дум, у яких життя героя перебуває під загрозою. У міркуваннях авторитетного знавця української мови та фольклору віднаходимо цінні спостереження, які стосуються семантичних паралелей, зокрема ототожнення художніх образів “смерть = неволя = туга”: “Не смерті боїться козак, – вважає П. Житецький, – а неволі турецької: тільки в неволі, серед щоденних катувань на каторзі, він впадає в безнадійну печаль-тугу (в оригіналі “унынъ”. – О. К.). Тоді він благає сокола ясного, щоб він подав звістку про нього батькові і матері” [21, с. 22]. Пісенно-думна формула “завдати жалю” стає важливим компонентом передавання елегійного змісту, зокрема, у тих блоках, де козак-невільник просить сокола-вісника повідомити про нього батьків: “Сядь-пади, жалібненько проквили, / Ще моєму батькові і матері більшого жалю завдай” (Антонович, Драгоманов, 1878, т. 1, с. 95–96). Цими міркуваннями П. Житецький обґрунтовував свою думку, що стосувалася етноментальної риси українського народу, його елегійної настроєвості, що проявляється саме у фольклорних творах, де “...душевний склад ... полягає в ліричному відношенні до явищ життя і виражається то в елегічному, то в сатиричному настрої, то в поєднанні одного з другим” [21, с. 154].

Блискучі спостереження над емоціями “індивідуального чуття” та колективної психології висловив І. Франко. У розвідці “Жіноча неволя в руських піснях народних” (1883) він проаналізував причини та способи відображення у фольклорі жіночої неволі, подав цінні коментарі стосовно рецепції мотиву “дівчина тужить за молодими літами”, що передається через образ зів’ялої квітки [69, с. 225]. Він же наголосив, що причиною “глибокої, затаєної розпуки” молодих жінок у чужій сім’ї частіше були не особисті чинники, а соціальні. В іншому хрестоматійному дослідженні “Пісня про правду і неправду” (1906), що увійшла до корпусу “Студій над українськими народними піснями”, І. Франко піддає уважному мікроаналізу

варіативну парадигму пісні, яка ґрунтується на історіософському трактуванні закономірностей справедливого буття. Серед головних фольклорних мотивів цього самобутнього твору, який походив із кобзарсько-лірницького репертуару, І. Франко зважає на елемент зображення синівської любові до матері та його туги за нею, висловленої у формі запитання “Де б її шукати?”. Таким чином, мотив “*син тужить* за матір’ю” із наступним порівнянням матері з правдою дозволяє розширити смислову фактуру до формули “туга за правдою = пошук правди”, що відтворено у творі, як аломотив “*люди тужать* за правдою” [70, с. 286].

Інший момент, важливий для розуміння мотивно-образного поля концептуального слова “туга” – це літературне опрацювання мотиву “світової туги” романтичного періоду. На цьому загострив свою увагу Ф. Колесса, коли досліджував лірично-рефлексійні поезії Т. Шевченка. На прикладі широкої вибірки фрагментів народних пісень фольклорист показує як народнопоетична образність, зокрема мотиви пошуку долі на чужині та туги за Україною, позначилися на ідейно-тематичній палітрі та стилістиці раннього Т. Шевченка [27, с. 172]. Водночас слід вказати і на те, що “сумні гайдамацькі пісні”, які співав поет, породили формулу національної *туги* та жалю за козацькою волею, що суттєво вплинуло на українську історико-героїчну пісенність першої третини ХХ ст. [35].

Спробу комплексного фольклористичного дослідження особливостей психологічного зображення в ліричних піснях зробила В. Білик (Коваленко) [7]. Важливим є її обґрунтоване твердження про те, що “на кінець ХVІІІ – початок ХІХ століття в українських народних ліричних піснях відбилося усвідомлення зв’язку між психологічно-емоційним станом людини і її станом фізичним” [6]. Засадничою для наших подальших наукових стратегій вважаємо висловлену думку дослідниці про те, що у багатьох піснях психологічне зображення ґрунтується на контрасті стеничних і астеничних емоцій, де перші стимулюють фізіологічну активність, а другі її пригнічують, до того ж саме другі переважають в однопланових діях ліричного героя.

* * *

Слово “туга” в академічному “Словнику української мови” має два основні значення: 1) “почуття глибокого жалю; важкий настрій, переживання, спричинені якимсь горем, невдачею і т. ін.; журба, сум”; 2) “це почуття, викликане відсутністю когось, чого-небудь, хто (що) знаходиться десь далеко” [63, с. 310]. Важливим для вияснення поетичних конотацій фольклорних образів та мотивів, соціально-історичну зумовленість емоцій і переживань людини, кодовану в піснях про німецьку неволю, є друге значення. Воно вказує на те, що зміст поняття “туга” пов’язаний із міжособистісними стосунками суб’єкта, його відношенням до когось чи до чогось важливого, наділеного цінністю того життєлюбного, на чому акцентував увагу знаний американський психоаналітик Еріх Фромм, автор філософської концепції “модусу людського існування”. Він обґрунтовував тезу про те, що однією з умов біофілії є можливість живого обміну з іншими людьми та облаштування життя [71, с. 39]. Туга українських невольників ґрунтувалася на брутальному зневажанні цих принципів.

Поняття *туга* доповнює довгий ряд номінацій на позначення іншого поняття – “сум”, синонімами якого виступають лексеми *смуток*, *журба*, *печаль*, *жаль*, *жалющі*, *нудьга*, *зажура*. Особливістю поетичної мови першої половини ХХ ст., за спостереженнями лінгвіста В. Кононенка, є входження поняття *сум* (а отже й *туга*) в концептуальні поля на позначення *страху*, *бажання*, *надії*, *прагнення*, *свободи*, *гріха*, а також *кара*, *біль*, *горе*, *доля*. “Таке усвідомлення єдності, взаємодоповнюваності цих категоріальних понять, – пише дослідник, – відповідає загальним уявленням про концептуальне поле: *Сум – Страх – Безнадія*” [28, с. 144].

Цей же поняттєво-образний зв’язок убачаємо у народних піснях про війну і німецьку неволю. Він зумовлює появу комбінації мотивів, де дівчина-остарбайтерка

“прощається з матір’ю, з родиною”, “роздумує на чужині (“В Німеччині...”, “в неволі, в рабстві”) про те, коли повернеться”, “передбачає загибель”. В останньому мотиві, що є елементом багатьох ліричних сюжетів, проявляється не тільки раціонально-конкретне сприйняття світу, усвідомлення (передбачення) героїнею неможливості повернення додому через злу чужу волю, але й рудимент міфологічного мислення – відокремлення героя від “свого” простору, що рівнозначно смерті: “На поїзд сідала, / платочком махала, // Прощай, рідна мати, / бо я вже пропала” [44, арк. 96]; “Прощайте, сусідоньки, / ще й матуся рідна, // Бо не знаю, чи вернуся / на своє подвір’я” [61, с. 52], “Ой вийду я на гору / та крикну простору, / Мабуть, мені не прийдеться / поїхати додому” [77, арк. 87 зв.]; “Нема ласки, нема добра, чи то ж і не буде, чи то ж моя і могила на чужині буде” [44, арк. 137 зв.].

Почуття туги (суму) у новотворах виражаються за допомогою слів, які є типовими для традиційного словника соціально-побутових творів (“Твої діти плачуть та й миленька тужит” [40, с. 66]; “Сидит бурлак у неволі / тяжко зажурився” [40, с. 72]; “З поля вітер віє, / За лиманом завиває, / Туга-печаль налягає, // А я з туги та печалі / піду в корчму погуляю” [40, с. 125]; “Іди, донько, служити, Та по неньці тужити” [40, с. 259]) та пісень історичного змісту (“Ой не одна мати плаче, / ой не одна тужить, // А що її рідний синок / та й на війні служить” [64, с. 185]), які активно функціонували від ХІХ до початку ХХ ст. Метаопис цих мотивів, які формують блок мотивеми “Туга”, ми подали у нашому “Показчику мотивем і мотивів української соціально-побутової лірики” під шифром 2.1. [34, с. 141–143].

У текстах фольклору про Другу світову війну використані ті самі моделі різних граматичних форм:

1) атрибутивні (основний атрибут – метафоричний епітет “сумний, -а”):

Посію я жито поміж осокою,
Чи не буде жалко, вам мамцю, за мною?

Покинула мамцю, покинула брата,
А тільки без мене сумненькая хата.
 (“зап. в серпні 1943 р. на Поділлі”) [47, арк. 6 зв.];

Десь далеко на Україні
Плаче стара мати,
Плаче дівчина журлива,
Та, що думав сватать.
 (“1943 р., з альбому Тонконог Галі, записав Н. Шевченко”) [77, арк. 103];

Як була я дома, як роза цвіла,
А в Німеччині я стала худа та сумна [77, арк. 88].

2) субстантивні – іменники на позначення сумування (жаль, журба, туга, сум) ліричної героїні: “Не гуди, машино, / Зранку до пізенька, / Не додавай жалю / Мосму серденьку” (“Сиджу край віконця”) [60, с. 42].

3) предикативні (тужитися, журитися, сумувати, плакати, заплакана), часто ускладнені метафоричними зворотами, які виражають смертельну глибину занурення ліричної героїні (переважно матері) в тужливий стан через розлуку з рідною дочкою. Наприклад, у варіантах популярної пісні про “три (дві) дорози” (відомі записи 1940-х років О. Воропая, А. Шмиговського, О. Стеблянки, М. Стельмаха) таким художньо довершеним є образ жалю як умирання:

По тій доріженці, де я проїхала,
За мною матінка з жалю умлівала.
(зап. 1946 р. А. Шмиговського, “По тій доріженці, де я проїхала”)
[60, с. 42];

По другій дорозі, куди я їхала,
Там моя матінка, там моя рідная,
З жалю завмирала.
(зап. 2001 р. О. Кузьменко, “А я в Німеччині в далекому краю”)
[3, арк. 24].

Важливими для бачення усього спектру значень та розуміння змін у конотаціях фольклорного слова є тавтологічні повтори, які поєднують в один семантичний ряд із *тужити*, *сумувати* дієслово *плакати*. Цей предикативний образ може виступати у плеонастичних парах (“*Плачуть-тужать* українці в німецькій неволі”), або ж як ретардація, що виділяє важливі епізоди та ключові слова тексту, як у творі “Вітер віє, гне дерева, гне та нагинає”:

Не одна матуся плаче,
Плаче і страждає,
І дівчина часто в гаю
Сльози проливає.

Не один рік плачуть вони,
Вже й другий минає.
Один вітер в гаю шумить,
Шумить завиває.

Поїхав він на чужину
Не з своєї волі –
Прийшли кати, закували,
Забрали в неволю.

Тепер мати з дівчиною
Плачуть на Україні,
Хлопець тоже з вітром в нудзі
Плаче на чужині [77, арк. 103].

Проілюстрований уривок містить невинність і суржик, однак він цікавий вже тим, що відображає стан тексту у початковий період його створення та стиль мови остарбайтерів. Ми поділяємо думку А. Іваницького, який наголошує на важливості дослідження різних пісень, у тому числі “з низькою художністю”, оскільки і такі твори дозволяють ширше пізнати народну психологію, дати “оцінку людських трагедій зсередини” [24, с. 294].

Образна ситуація плачу (у покажчику ми окремо виділяємо мотифему 2.3. Плач [34, с. 143–145]) є доповнювальним змістовим сегментом, що зумовлений типовими психофізіологічними проявами туги у людини. Достатньо часто у текстах остарбайтерів можна натрапити на заперечно-наказову форму слова *плакати*. Повторюване слово стало основою апеллятивної формули: “*Не плач, матіночко, не плач, не журися*”, що є своєрідним фольклорним кліше у варіантах пісні-монологу про тугу дочки-остарбайтерки за матір’ю. Емоційно-звукове нарощення однотипних слів-прохань попереджає головну думку – умови повернення дочки додому (“Як буду здорова, як буду щаслива – додому вернуся” [3, арк. 24], “як буду я жива...” [68, с. 88]). Сміслова градація “здорова → щаслива → жива” сприяє посиленню відчуття туги через екзистенційну невідомість та фокусуванню уваги не на діях, а на емоціях. Цей пісенний фрагмент дуже добре ілюструє спостереження Є. Онацького, який вважав, що характерними рисами українського народу є природна велика життєздатність та людяність [52, с. 45].

Концепт *туга* прочитується також через символічні образи, що є традиційними формами вираження понять *туга* = *журба* = *жаль*. У поезиці ліро-епічних пісень вони

стереотипізувалися як компоненти метафоричних (фразеологічних) конструкцій. Один із них – це **образ серця** (“завдати серцю жалю”, “жаль серця”, “на серці туга”, “з серця туга”), що є центральним у позаобрядових ліричних піснях [26, с. 50–51]. Його символічне навантаження “серце – душа, місце життєвої сили” має загальнофольклорну природу і є розповсюдженим явищем не тільки української, але й світової народнопоетичної кардіології [12, с. 204].

Архетипні корені мотиву “серце в жалю” походять від давніх родинно-обрядових стосунків і вірувань. Так званий процес “відчуження” передано мотивами “С= втратив зв’язок з родом” чи “С= втратив цілий рід” (де С= це умовне позначення суб’єкта дії), актуалізованими у наймитських піснях, популярних усередині XIX ст. Наприклад, із тогочасного запису О. Потебні: “Ой не шуми, луже, осокою дуже, / Не завдавай серцю жалю, бо я в чужім краю! // Ой я в чужім краю марно пропадаю, / Бідна ж моя головонька, що роду не маю” [19, с. 332].

Варіант мотиву “герой тужить” у формулі “на серці туга” активний у жовнірських піснях. У 1901 р. Леся Українка записала текст однієї з таких вояцьких пісень від І. Франка, де ситуація “тяжкої туги” жовніра спровокована “братовбивством”. За допомогою поєднання двох понять (туга = сум), що типове для поезики козацьких пісень про турецьку неволю, де з’являється синонімічна пара жаль = туга (“Та розвій наш жаль і тугу” [20, с. 228]), а також епітета “тяжкий” пісня пропонує інший алгоритм вираження емоції, її найвищий рівень, оскільки йдеться про вбивство:

– Чому, сину, не п’єш, чому не гуляєш?
Відай, ти на серці тяжку тугу маєш?
– Ой маю ж я тугу, рідна моя ненько,
Чогось мені тяжко, на серці сумненько.
Відай же, забив я свого близенького,
Свого близенького, брата рідненького [42, с. 210].

Подібні структурно-синтаксичні блоки та семантичну паралель *туга (сум)* через вбивство (передбачуване убивство), віднаходимо в пісні, яку було створено у перші роки німецької окупації та записано у 1943 р. Злободенність пісні, її прив’язка до часу створення, внутрішній драматизм забезпечується уживанням риторичного запитання:

– Ой чого ж ти, сину мій,
Ти так зажурився?
– Бо на мене німець, тату,
Чогось націлився.
Аби я ішов до нього
в армію служити,
Та як мені, тату мій,
Іти брата бити? [72, с. 22].

Відповідні образи наявні і в інших поетично-художніх творах із німецької неволі. Аналіз їх дозволяє встановити асоціативні паралелі, де туга найчастіше викликана розставанням не тільки з родиною, але з Україною, її багатою землею. Таке патріотичне соло є типовим у щоденниках: “Тепер сумно мені. Велика туга за Батьківщиною. Дим смутку не відходить від мене ні вдень, ні вночі...” – писала Анна Савченко 15 серпня 1943 року [81, с. 23]; у віршованих текстах часто можна зустріти вказівки на локуси “свого” ландшафту (*чорноземі* степи, лісочок, сад *зелененький*):

Любима моя Україна,
Привіт, українські степи,
Я *скучаю* по вас молодая,
Чи прийдеться по вас ще пройти.

Зросла сама я у лісочках
 І не можу я її позабуть,
 Полубила стеги чорноземі
 І по них в мене *серце болить* [77, арк. 77];

Ой напровесні як гарно,
 Трава зеленіє
 Як згадаю про Вкраїну,
 То аж *серце мліє* [77, арк. 72 зв];

Україно, Україно,
 серце моє, ненько,
 Як згадаю я про тебе,
Заплаче серденько.

Чомусь *серце в'яне*,
 волнується кров,
 Воно хоче повернутись
 на Вкраїну знов [39];

у піснях, де туга = це серце, яке болить (в'яне, умліває):

Там попід горою
 Жито з осокою,
 – Ой чи будеш плакати,
 Матінко, за мною?

– Ой як же ж не плакати,
 Само *серце в'яне*,
 А хто ж мене, доню,
 До смерті догляне? [45, арк. 133];

По тих доріженьках
 Поїзд проїжджає,
 В мене молоді
Серце умліває [46, арк. 49];

або “туга = зацімліле серце”:

На розсвіті дуже рано,
 Німці в село наїзжали,
 Вони наших дітей рідних
 В Німеччину забирали.

Провожала мати сина,
 Стала вона голосити,
 В грудях *серце зацімліло*,
 Почала вона просити [44, арк. 23].

До характерних метонімічних образів частин тіла, через які проявляється туга, належить також *голова*. Яскравим прикладом художнього втілення цього соматичного образу є зачин відомої балади про ночівлю козака. Хронологічна амплітуда цієї пісні, відомої в центральній-західній частині України, дуже широка (записи Я. Головацького, О. Кольберга, М. Драгоманова, Б. Грінченка, О. Маковей, О. Роздольського та інших). Мотив туги героя, сфокусований у монолозі, провідний і сталий. Натомість варіативною, історично змінною є його суб'єктність. Наприклад, у варіанті М. Костомарова головним є мотив “козак тужить, що сталася йому пере-

міна" ("Мені молодому – служити самому / Мені переміна – служба неперемінна" [67, с. 960]), натомість у записі В. Гнатюка – "*жовнір тужить*, що усім переміна стала":

Ой зацвила калинонька в лузі
Чогось моя голівонька *в тузі*.

В тузі, в тузі ще й до того п'яна,
Всім жомнерам переміна стала [43, с. 133].

Цей же мотив, зміст якого полягає у констатуванні зміни соціальної ролі суб'єкта, його перехід зі стану цивільного у стан службовий (де слово "переміна" є синонімом = *узалежнений, поневолений*), знаходимо у записі І. Колесси. Автор збірника пісень із села Ходовичі виділив окрему тематичну групу "Туга", яку, однак, обмежив піснями кохання та відповідними побутовими мотивами: "*парубок тужить за дівчиною*", "*дівчина тужить за парубком*", "*сестра тужить*" [13, с. 251–303] та ін. Зауважимо, що згадана формула зачину, типова для фольклорних текстів ХІХ ст., зберігається надалі, що підтверджують записи кінця ХХ ст. [32].

Проаналізовані константи стали важливим мовним ресурсом у творчості дівчат-остарбайтерів. Наведемо, до прикладу, запис Михайла Гайдая, зроблений 1944 р. в с. Піски Козельщанського р-ну на Полтавщині. У цій пісні туга дівчини Галі (текст, з примітки рукопису, був записаний 1944 р. від Галини Сухобрус, відомої згодом дослідниці українського фольклору) виражена оригінальною контамінацією хужожних означень образу (серце "зів'яле", "в тузі"):

Опадає лист з калини
в лузі над водою,
Зів'ялила серце в тузі
Галя молодою.

Зів'ялила серце в тузі,
Голівку в заботі,
Білі ручки, бистрі ніжки
На тяжкій роботі.

Опадає лист з калини,
калина всихає,
Свою долю в чужім краю
Галя проклинає [44, арк. 5 зв].

Предикативна модель *тужити* = *журитися* = *плакати* є типова для діалогів козацьких пісень про полон ("Сидить хлопець у неволі та й жалібно *плаче*" [41, с. 81]), а також жовнірсько-рекрутських пісень першої третини ХХ ст.

Традиційні композиційні частини, які передають розмову батька із сином чи матері з сином, забезпечують драматизацію епічного узагальнення *батьківської туги*, що може бути виражена пісенними формулами: "*Плаче отец, мати тужит*"; "*Малі діти плачуть, / Отець-мати туже*". Цей змістовий елемент увиразнює та посилює ключовий мотив "важка бурлацька служба", "важка рекрутська служба", що моделює структуру мотивеми "Важка служба" (шифр 1.14) [34, с. 136]. Таким чином виникає смислова паралель "*туга* = підневільна служба на чужині", яку добре ілюструє пісня, яку на початку ХХ ст. записав О. Роздольський на Покутті:

Плаче отец, мати тужит:
Нема сина, в войску служит.
Де ж ти, сину, пробуваєш,
Що до мене лист не даєш?

Загнаний я в чужі краї,

Іа за море, за Дунаї [48, арк. 24].

Війну показують, що туга героїв може бути зумовлена двома причинами: "герой перебуває на чужині насильно" та "герой убив брата". Як два самостійні сюжетотворчі мотиви вони були актуалізовані в ліричних піснях-сповідах із часу Другої світової війни для вираження материнської туги:

Тяжко тужити мати,
Тужить та сумує:
– Доньки я не бачу,
Слова не почую.

Розлучили сім'ю,
Розірвали душу,
А я сама стара
Терпіти муки мушу.

Мушу забути
Про свою дитину –
Забрав вражий німець,
А я сама гину [45, арк. 138 зв].

Аналіз понад сотні текстів пісень про німецький "ясир" у Другій світовій війні показав, що базовим змістовим елементом залишається фольклорний мотив "мати тужить за дочкою" (як варіант "мати тужить за сином" (шифр 2.1.6) та "мати плаче за =С", (шифр 2.3.3)). Він входить у каркас структурно-семантичного покажчика пісенних мотивів, який сформувався на початок ХХ ст., з такою низкою повторюваних чи нових аломотивів:

- = **мати** плаче на Україні ("Закувала зозуленька сидя на калині" [59, с. 111], "Пролітає чорний ворон і так сумно кричє" [53]);
- = мати плаче, проводжаючи дочку в дорогу ("Виряджала мати єдиную дочку", [44, арк. 8 зв]: "В саду вишні та черешні" [61, 81]; "А я в Німеччині, в далекому краї" [3, арк. 24]);
- = мати плаче, що дочка не матиме могили на чужині;
- = мати чекала дочку, стала журитися ("У неділю рано, синє море грало");
- = мати тужить, сумує ("Тяжко тужить мати" [Батюк, арк. 138]);
- = мати журиться, хто її догляне на старість ("Ой була на ринку, була на риночку" [Батюк, арк. 133]
- = мати сидить заплакана і сумує (вірш "Горить свічка в хаті тихо, вся сім'я спокійно спить" [61, с. 51; 56, с. 25]);
- = мати плаче і страждає за сином-остарбайтером ("Вітер віє, гне дерева" [77, арк. 103], "Ми з-за дроту колючого" [68, с. 81]);
- = мати передбачає загибель дочки на чужині;
- = мати тужить за дочкою, яка в могилі в Німеччині ("Ой якби я крильця мала" [46, арк. 52]);
- = мати передбачає загибель дітей в Німеччині ("На розсвіті дуже рано" [45, арк. 22]);
- = мати помирає з туги за дочкою, яка в Німеччині ("Вітер віє, повіває, дерева гойдає" [46, арк. 48];
- = **дівчина** плаче, прощаючись з родиною;
- = дочка-остарбайтерка плаче на чужині ("По тій доріженьці, де я проїхала" [60, с. 42]);
- = дівчина-остарбайтерка плаче за рідним краєм;

=дівчина-остарбайтерка тужить, згадавши рідну хату, село (“Закувала зозуленька сидя на калині” [59, с. 111]);

= дівчина-остарбайтерка тужить за Україною;

=дівчина-остарбайтерка скаржитися матері на неволю (“Летіла зозуля та й стала кувати”);

=дівчина-остарбайтерка передбачає загибель у чужому краю (“А я в Німеччині, в далекому краї” [3, арк. 24]);

=дівчина плаче за хлопцем-остарбайтером;

=*хлопець*-остарбайтер плаче на чужині (“Віс вітер, гне дерева”).

Концепт туги виявляється також у непрямих формулюваннях, коли у текстах пісень і віршів остарбайтерів задіяні різні фольклорні образи, які кодують тужливий стан ліричного героя. Їх можна поділити на категорії, з яких магістральними є:

1) *просторові образи*: *стежки* додому, занесені колючим дротом; далекої *дороги*, *чужої сторони*; *могили* як місця вияву туги матері за дочкою, яка загинула в Німеччині: “Знала б, де могила, квіток насадила, / Свою *тугу розгоняти* до неї ходила” [44, арк. 8 зв];

2) *орнітомофні символи*, головню *зозуля* – вісниця материнської туги, що з’являється у конструкціях психологічного паралелізму (“У неділю рано, / Рано-пораненько, / Зозуля кувала / Дуже жалібненько. // Ой то не зозуля, / то рідная мати/ Виряджала свою дочку / В чужу стороночку” [81, с. 45]), а також соловейко (“Якби мені крила, солов’їні очі, полетіла б я до неньки / Темненької ночі” [81, с. 47];

3) *образ сліз*, символічне значення якого спрямоване на виявлення невимовного *горя*; найчастіше він продукується через двокомпонентні клішовані вирази (“*попилися слези*”, “*слізьми обілюся*”, “*ле слези*”, “*слезами облила*”) у таких мотивах:

= “донька прощається з родиною на порозі”:

Вийшла вона з хати,
Стала на порозі,
Прощалася з родиною,
Полилися слези.
 (“Калина-малина під двором стояла”) [61, с. 52];

= “донька згадує Україну в Німеччині”:

Сиджу я у бараці
В віконці дивлюся,
Як згадаю Україну,
Слізьми обілюся.
 (“Завезли фашисти доню за німецькі гори”) [77, арк.87 зв];

= “дівчина згадує своє село”:

Ходжу-плачу над рікою,
Слези в річку кануть,
Як згадаю село своє,
Аж серденько в’яне.
 (“Я в чужині загибаю”) [46, арк. 44];

= “зозуля-вісниця просить матір не плакати, бо дочка повернеться”:

Не плач, не журися,
Хай слези не льються.
Вони літо там побудуть,
На зиму вернуться.
 (“В саду вишні та черешні”) [81, с. 45].

Нарощення та зміни у структурі мотивів найкраще простежити у новотворах, які є переробками з давніших пісень. Добрим прикладом є варіант пісні, яку було записано у с. Луги на Львівщині в 1943 р., яка є аллюзією романсу Р. Купчинського “Ой чого ж ти зажурився, стрільче молодий”. Порівняймо, зачини стрілецької пісні, яка фольклоризувалася ще у міжвоєнний період (1), та пісні часу німецької окупації (2):

– Ой чого ж ти зажурився, стрільче молодий,
Чом зітханя вилітають із твоїх грудий?
Чи ти шаблю загубив,
Чи у бою пан отаман на тебе сварив? [65, с. 267];

2.– Ой чого ж ти зажурився, хлопче молодий?
– Дарма в світі жити нині, щоб і був святий.
Бо то німець – кат проклятий – лише убиває,
А кого він не діб’є – в тюрму засилає [72, с. 22-23].

Запозичений блок із мотивом-мовлення, де висловлюються причини того, чому герой журиться. У синтаксичній конструкції “питання-відповідь” збережено не тільки форму, але й головний семантичний компонент – мотив розчарування молоді людини. У новому тексті цей мотив трансформується, набуваючи додаткового значення – екзистенційного розчарування, втрати молоді людини віри у життя, яке було зумовлене усвідомленням сили впливу тоталітарної держави. На думку дослідників, суть такої системи, чи то гітлерівської Німеччини, чи сталінського режиму, була спрямована не тільки на упокорення особи, на знецінення її індивідуального життя, на “ментальне поневолення суб’єкта” (Пол Коннертон), але й на повне його фізичне знищення.

У новотворах часу Другої світової війни спостерігаємо змістове нарощення поняття *туги* як *журби* (суму), типового для поетичної мови давньої ліро-епіки. Відомо, що у багатьох бурлацьких і пізніших наймитсько-заробітчанських піснях у фразеологізмах та висловах метафоричного змісту дієслова *журитися*, *зітхати* співвідносні з іменниками типу *журба*, *жура*: “Оре наймит чужу ниву, / Тяжко зажурившись”. Ці іменники, за С. Єрмоленко, використано задля вираження семи “страждання” [23, с. 57].

Розглянемо трансформацію мотиву у новотворах із часу німецької окупації, де зажуриність відображає не тільки приватно-інтимну емоційну сферу. Згаданий мотив набуває суспільно-політичної маркованості, більше виразною філософську тему сенсовості життя героя: “Дарма в світі жити нині, щоб і був святий”. Семантичні нарощення “туга” = *втрачене життя* (“нудити світом”), стають ще більш очевидними, коли порівняти давню пісню, в якій мовиться про те, що життя наймита, який “оре чужу ниву”, є важке, але не цілком втрачене: “Ой немає ниви краю, / І кінця не видно, // Гірка наймитова доля, / Життя незавидне” [40, с. 171]. Натомість в остарбайтерівській ліриці герой впадає в *тугу*=*нудьгу* тому, що відчуває і фізичне, і духовне руйнування, передбачаючи через це свою загибель.

Я в чужині загибаю,
По чужині блуджу,
За своєю родиною
Білим світом нуджу [46, арк. 44].

Ця строфа із зачину віршованого тексту, записаного у зошиті української дівчини Шевченко Килини, 1923 р. н., із села Бовтишки, тепер Олександрівського р-ну Кропивницької обл. (із примітки М. Стельмаха, одного з упорядників збірника “Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну” (1953), який мав у своєму розпорядженні цей матеріал [46, арк. 45]). Зошит цей, в якому знаходився також

лист дівчини до матері (!), був знайдений серед покинутих речей жертв одного з найбільших нацистських концентраційних таборів Аушвіц-Біркенау.

Цей факт ще раз переконує у необхідності враховувати увесь комплекс складних контекстів творення та побутування новотворів при дослідженні фольклору Другої світової війни. Для пісень невольничого циклу (і не тільки пісень) характерною була неможливість висловити все те, що відчували молоді люди. З одного боку, через незнання іноземної мови, з іншого – через брак середовища для спілкування чи відсутність умов для цього. Усе це сукупно було передумовою появи такого розповсюдженого явища, як “зошит-пісенник” [29; 56]. У текстах ця особливість остарбайтерівського життя дуже влучно та художньо лаконічно висловлена новою пісенною формулою “нікому сказати, ні поговорити”:

Сиджу край віконця
Та й думку думаю,
Напишу листочок
До рідного краю.

До рідного краю,
Де рідная мати,
Болить головонька –
Нікому сказати.

*Нікому сказати,
ні поговорити,
Як нам українцям,
В Німеччині жити.
 (“Сиджу край віконця”) [60, с. 42].*

Мотив “мовчання” слід розглядати із двох ракурсів – і як прихований текст, і як знак сильної туги, для якої бракує слів. Саме про останній чинник свого часу влучно висловився римський філософ Сенека, думку якого задля ілюстрації переповів Мішель Монтень: “Скаржитесь легка журба, а велика – та безголоса” (Іполит, II, 607) [38, с. 13].

Заборона чи неможливість заспівати елегійну пісню, щоб зняти напружений емоційний стан, було досить типовою ситуацією воєнного часу, і не тільки для тих, хто відбував примусову роботу в чужому середовищі Німеччини, але й тих, хто знаходився на передовій, у тилу чи у власній домівці. У спогадах про фронтове повсякдення, які записала Нобелівський лауреат Світлана Алексієвич, знаходимо цікавий діалог авторки з колишнім командиром саперного взводу. У рефлексіях про війну мова йде про емоції, які відчували жінки-фронтівички, позбавлені природних психологічних потреб вираження почуттів. Наведемо задля прикладу наш переклад частини з цього інтерв'ю, який проливає правдиве світло на глибину туги і суму на війні:

- Пісню можна було заспівати?
- Ні, не можна.
- А чому не можна?
- Не положено. Ось йди в строю, співай, якщо дадуть команду. Команда: – Заспівувач, заспівуй!
- А так не можна?
- Не можна. Це не за статутом.
- Важко було звикати?
- Мені здається, я до цього і не звикла, – відповіла респондентка, останньою реплікою якої була промовиста фраза: – Я гадаю, що ми були сумні. Весь час ходили сумні... [1, с. 201–211].

На цьому фрагменті дозволимо собі зробити попередні висновки у темі, яка далеко ще не вичерпана.

Отож, вербалізація фольклорного концепту ТУГА (сум, журба) відбувається через низку ядерних мотивів психологічного стану головного ліричного суб'єкта (герой чи героїня *тужить* (*сумує*); *С= плаче*), а також периферійних, які походять із мотивом "прощання", "виїжджання", "передбачення", "важка служба", "смерть". Він може проявлятися також як допоміжний елемент інших мотивів (братовбивства, мовчання, самотньої старості, страждання). Концептуальне значення туги закладено в семантичній множині метафоричних, просторових образів та символів (*сумна хата, серце плаче, в'яне, душа, проліті слези, чужина, Україна, могила, зозуля*). Структурно його місце у тексті займають стереотипні (фразеологічні) вирази, а також стверджувальні чи риторичні формули ("тяжко тужить мати", "чи не буде вам жалко?" та ін.).

Зміст концепту "туга" зумовлений станом фольклорної свідомості середини ХХ ст., спрямованої на передання важливого емоційно-інтелектуального досвіду про світову війну як причину туги. Образ туги є поетичним відображенням адаптації ліричного героя (дівчини-остарбайтерки, хлопця) у чужому просторі. "Туга" – це їхній спогад про втрату України, дому, родини (батька, матері, братів, сестер), семантичний еквівалент ураженої молодості (нещасна доля), загубленого життя героїні (туга = передбачення смерті; смерть). Важливою складовою фольклорного концепту є кодовані смисли давньої історичної та соціально-побутової пісенності, що свідчать про тяглість української уснонародної традиції у зображенні тем "важка служба", "поневір'яння", "невільництво".

Розгляд концепту на матеріалі інших жанрово-тематичних пластів фольклорних новотворів першої половини ХХ ст. (повстанської пісенності та творів про депортаційні виселення) є перспективою нашого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексієвич С. У войны не женское лицо / Светлана Алексієвич. – Москва : Время, 2016. – 352 с.
2. Антологія концептов / под. ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Москва : Гнозис, 2007. – 512 с.
3. Архів Інституту народознавства НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 493. – 99 арк. (*Кузьменко О.* Фольклорно-етнографічні записи зі Східного Поділля, Буковини, 6-14 липня 2001 року [Кам'янець-Подільський, Новоушицький р-ни Хмельницької обл.; Сокирянський, Кіцманський, Заставнівський р-ни Чернівецької обл.]).
4. Балобанова К. А. Концепт тоски в заговорах (к вопросу о вариативности заговорно-заклинательной традиции) [Електронний ресурс] / К.А. Балобанова. – Режим доступу до статті: <http://www.ruthenia.ru/folklore/folklorelaboratory/baloban.htm>
5. Беценко Т. Слово-концепт як складник текстово-образної універсалиї (на прикладі думового дискурсу) / Тетяна Беценко // Міфологія і фольклор. – 2013. – № 1. – С. 80-89.
6. Білик В. Еволюція психологічного зображення в українських народних ліричних піснях / Віра Білик // Українське народознавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків : Міжнародні науково-практичні читання, присвячені пам'яті українського вченого-фольклориста й етнолога Михайла Пазяка (1930-1999), 23-24 травня 2000 р. – К., 2000. – С. 141-143.
7. Білик В. Особливості психологізму українських народних пісень: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.07 "Фольклористика" / Білик Віра Олегівна; ЛНУ ім. Івана Франка, кафедра фольклористики. – Львів, 2002. – 20 с.
8. Бріцина О. Особливості розвитку народної пісенності Великої Вітчизняної війни / О. Ю. Бріцина // Народна творчість та етнографія. – 1985. – № 3. – С. 20-28.
9. Бріцина О. Український антифашистський фольклор (до питання про специфіку творчих процесів) / О. Ю. Бріцина // Художня культура країн Східної та Південної Європи в боротьбі проти фашизму : зб. наук. праць. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 38-39.
10. Вилегала А. Досвід переселення 1944-1946 рр. у біографічних наративах польських і українських жінок / Анна Вилегала // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні : гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : зб. наук. праць / за наук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. – К. : ТОВ "АРТ КНИГА", 2015. – С. 309-320.

11. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження / Людвіг Вітгенштайн / пер. з нім. Є. Попович. - К.: Основи, 1995. - 311 с.
12. Владимирцев В. П. К типологии мотивов сердца в фольклоре и этнографии / В. П. Владимирцев // Фольклор и этнография. У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов: сб. науч. тр. - Ленинград: Наука, 1984. - С. 204-211.
13. Галицько-руські народні пісні з мелодіями / збір. у с. Ходовичі І. Колесса // Етнографічний збірник. - Львів: НТШ, 1902. - XXXVI, 303 с.
14. Гінда О. Устами самовидців (історія української трудової еміграції в Італії кінця ХХ - початку ХХІ століть на сторінках часопису "До світла") / Олена Гінда // Міфологія і фольклор. - 2013. - № 4 (15). - С. 58-66.
15. Гнатюк В. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності / В. Гнатюк // Записки НТШ. - Нью-Йорк, 1981. - Т. 201. Філологічна секція: Вибрані статті про народну творчість на 110-річчя народження 1871-1981. - С. 41-56.
16. Грінченко Г. Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти / Гелінада Грінченко. - Харків: НТМТ, 2012. - 304 с.
17. Давід П. ANGOISSE туга, тривога, жах, страх / Паскаль Давід // Європейський словник філософії: у 3-х томах / під кер. Б. Кассен та К. Сігова. - К.: Дух і літера, 2013. - Т. 3. - С. 282-283.
18. Дмитренко (Лакно) В. "Тільки скучала за домом і всьо, а так мені непогано було": емоції, переживання та духовні потреби жінок-остарбайтерів у Третньому Рейху [Електронний ресурс] / Вікторія Дмитренко (Лакно). - Режим доступу до статті: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuty-zertvy-viyny/1023-vita-dmytrenko-lakhno-tilky-skuchala-za-domom-i-vsyo-a-tak-meni-nepohano-bulo-emotsii-perezhyvannia-ta-dukhovni-potreby-zhinok-ostarbaiteriv-u-tretomu-reikhu>
19. Дмитренко М. Олександр Потебня як фольклорист. - К.: Вид-во "Сталь", 2012. - 536 с.
20. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / Віталій Жайворонок // НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. - К.: Довіра, 2006. - 703 с.
21. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. - Киев: Издание редакции "Киевская Старина", 1893. - 249 с.
22. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць / за наук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. - К.: ТОВ "АРТ КНИГА", 2015. - 335 с.
23. Єрмоленко С. Спочатку була пісня // Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / Світлана Єрмоленко. - К.: Довіра, 1999. - С. 15-130.
24. Іваницький А. Історична Хотинщина. Музично-етнографічне дослідження: збірник фольклору / А. І. Іваницький. - Вінниця: НОВА КНИГА, 2007. - 575 с.
25. Кирчів Р. Фольклор про "ясир" середини ХХ ст. - "германську неволю" // Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі / Роман Кирчів. - Львів: Інститут народознавства НАН, 2010. - С. 329-342.
26. Коваленко В. Психологізм фольклору. Психологічне зображення в українських народних піснях: навч. посібник. - Львів: Видав. Центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. - 142 с.
27. Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка // Колесса Ф. Фольклористичні праці / Філарет Колесса. - К.: Наукова думка, 1971. - С. 172-326.
28. Кононенко В. Концепти українського дискурсу / Віталій Кононенко. - Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2004. - 248 с.
29. Константинова В. М. "Альбоми пісень" оstarбайтерів / В. М. Константинова, І. І. Лиман // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. - Запоріжжя, 2014. - Вип. 41. - С. 188-196.
30. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик / [пер. з франц. Р. Осадчука; передм. О. Романіва]. - Париж; Нью-Йорк; Львів: Вид-во НТШ, 1993. - 659 с.
31. Краюшкина Т. В. Мотивы тела и телесных состояний человека в русских народных волшебных сказках Сибири и Дальнего Востока / Краюшкина Татьяна Владимировна. - Владивосток: Дальнаука, 2009. - 335 с.
32. Кузик В. Пісні Полісся і Карпат / Валентина Кузик // Народна творчість та етнографія. - 1971. - № 6. - С. 84-85.
33. Кузьменко О. Голос пам'яті або український фольклор стресових ситуацій як ідентифікаційний маркер / Оксана Кузьменко // Na pograniczu „nowej Europy”: Polsko-ukraińskie sąsiedztwo / pod. red. Magdaleny Zowczak. - Warszawa: Wyd-wo DIG, 2010. - S. 301-318.
34. Кузьменко О. Показчик мотивом і мотивів української соціально-побутової лірики // Кузьменко О. Соціально-побутові пісні в едиційній та дослідницькій практиці Філарета Колесси / Оксана Кузьменко // Родина Колессів - спадкоємність науково-мистецьких традицій (з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси): збірник наукових праць та матеріалів. - Львів: Львів-

ський національний університет імені Івана Франка, 2013. – С. 111–164. – (Серія “Українська філологія: школи, постаті, проблеми”. – Вип. 13).

35. Кузьменко О. Шевченківські ідейні концепти у поезиці стрілецького фольклору (Україна, Воля, Слава, Могिला) / Оксана Кузьменко // Народознавчі зошити. Серія філологічна. – 2014. – № 3. – С. 467–477.

36. Лахно В. І. Українські остарбайтери в Третньому Рейху та Радянському Союзі (1941–1953 рр.) : історико-антропологічний аналіз на матеріалах Полтавщини : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Віта Іванівна Лахно ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Чорноморський державний університет імені Петра Могили. – Миколаїв : [б.в.], 2013. – 18 с.

37. Лисенко О. Проблема “остарбайтерів” як предмет соціальної історії / Олександр Лисенко // “... То була неволя”. Спогади та листи остарбайтерів / гол. ред. В. А. Смолій; ред. колегія: О. С. Артемов, С. В. Кульчицький та ін.; упоряд. Т. В. Пастушенко, М. Ю. Шевченко. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 7–14.

38. Монтењ М. Про смуток // Монтењ М. Проби : у 3 кн. – Кн. 1 / Мішель Монтењ / пер. з фр. А. Перепаді. – Харків : Фолио, 2012. – С. 11–14.

39. Морміль Л. Пісні остарбайтерів – невільників ХХ століття [Електронний ресурс] / Л. Морміль // Українська література в загальноосвітній школі. – 2007. – № 4. – С. 15–16. – Режим доступу до статті: <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1768.html>

40. Наймитські та заробітчанські пісні / упоряд. С. Й. Грица, О. І. Дей, М. Г. Марченко; вступ. ст. С. Грица. – К. : Наукова думка, 1975. – 573 с.

41. Народні мелодії з голосу Лесі Українки, записав і упоряд. К. Квітка. Фототипічне видання. – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2006. – 240 с.

42. Народні пісні в записах Івана Франка / упоряд., вступ. ст. і прим. О. І. Дея; 2-е вид., доповн. і перероб. – К. : Музична Україна, 1981. – 334 с.

43. Народні пісні в записах Володимира Гнатюка / упоряд., вступ. ст. та прим. М. Яценка. – К. : Музична Україна, 1971. – 322 с.

44. Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України. – Ф. 14-3. – Од. зб. 12. – 66 арк. (Пісні з мелодіями і без мелодій, голосіння. Про часи Вітчизняної війни. Пісні про німецьку неволю, сатира на німців, про радянське життя, про кохання, родинні, робітничі. 1937–1946 рр. Записи М. М. Гайдая). – Далі скорочено: НАФ ІМФЕ.

45. НАФ ІМФЕ. – Ф. 14-3. – Од. зб. 12 б. – Арк. 124–178 (Батюк П. П. Пісні, коломийки (з мелодіями). Про часи Вітчизняної війни, пісні німецької неволі; про радянське життя; про кохання, соціально-побутові, родинні, рекрутські, історичні, колискові, весільні. Зап. в Київській, Житомирській, Закарпатській обл. та ін. 1944–1949 рр.).

46. НАФ ІМФЕ. – Ф. 14-3. – Од. зб. 21. – 183 арк. (Стельмах М. П. Пісні без мелодій, частушки, вірші. Часи Вітчизняної війни: героїка боротьби, пісні та вірші неволі, сатира на німців. 1941–1944 рр.).

47. НАФ ІМФЕ. – Ф. 14-3. – Од. зб. 23. – 14 арк. (Пісні (без мелодій), частушки, приказки, анекдоти. Нарис. Про часи Вітчизняної війни, пісні про німецьку неволю. 1942–1944 рр. Зап. А. Маньковського).

48. НАФ ІМФЕ. – Ф. 40-1. – Од. зб. 4. – 76 арк. (Роздольський О. Пісні історичні, соціально-побутові, родинно-побутові, весільні і коломийки. Дожовтнева тематика. Серафимці, Городенківський пов.).

49. Невгадане : усні історії остарбайтерів / автор-упорядник Г. Г. Грінченко. – Харків : Видав. дім “Райдер”, 2004. – 235 с.

50. Нікольченко Т. Невольничка пісенність українського Полісся періоду Великої Вітчизняної війни / Тамара Нікольченко // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 3. – С. 34–41.

51. Нікольченко Т. М. Поезія горя і сліз (невольничка пісенність українського народу періоду Великої Вітчизняної війни) [Електронний ресурс] / Т. М. Нікольченко, М. В. Нікольченко // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Філологія. – 2012. – Вип. 7. – С. 59–68. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vmdu_2012_7_11.pdf.

52. Онацький Є. Українська емоційність / Є. Онацький // Українська душа / відпов. ред. В. Храмова. – К. : Фенікс, 1992. – С. 36–47.

53. Особистий архів Т. Пастушенко [Із поезій наших земляків-остарбайтерів. Вірші написані Велікобудишанськими дівчатами у німецькій неволі протягом 1942–1945 років. [Диканський р-н Полтавської обл.]

54. Пастух Н. Маркери пограничної специфіки фольклору : тематичні пріоритети усної словесності українців Північної Молдови / Надія Пастух // Народознавчі зошити. – 2015. – № 2 (122). – С. 364–369.

55. Пастушенко Т. Спогади “остарбайтерів” – інший погляд на війну / Тетяна Пастушенко // “... То була неволя”. Спогади та листи остарбайтерів / гол. ред. В. А. Смолій; ред. колегія: О. С. Артемов, С. В. Кульчицький та ін.; упоряд. Т. В. Пастушенко, М. Ю. Шевченко. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 63–81.

56. Пісні обпалені війною в записах Тетяни Трембіцької. Науково-археографічно-етнографічне видання; 2-ге, допов. і виправ. / упоряд. і вступ ст. А. М. Трембіцький, Л. А. Іваневич. – Хмельницький : ІРД, 2015. – 134 с.
57. “Прошу вас мене не забувати” : усні історії українських остарбайтерів / гол. ред. Г. Грінченко; упоряд. І. Ястреб, Т. Пастушенко та ін. – Харків : Право, 2009. – С. 59–207.
58. *Rișar Ж.-П.* Смерть та її постаті / Жан-П’єр Рішар // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. Марії Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 209–226.
59. Революційні підпільні пісні Волині. Записи і матеріали І. Г. Федька (м. Луцьк) // Народна творчість та етнографія. – 1959. – № 1. – С. 110–113.
60. *Рубай Г. Т.* Народні пісні про Велику Вітчизняну війну / Г. Т. Рубай // Народна творчість та етнографія. – 1980. – № 3. – С. 40–43.
61. *Самійленко Г.* Пісні з-за колючого дроту / Григорій Самійленко // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 3. – С. 50–53.
62. Сборник украинских народных песен, издаваемый Михайлом Максимовичем. Часть первая. Отд. 1: Украинские думы. – Киев, 1849. – 116 с.
63. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 10. – С. 310.
64. Співанки-хроніки. Новини / упоряд. О. І. Дей, С. Й. Грица. – К. : Наукова думка, 1972. – 557 с.
65. Стрільцькі пісні / упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. М. Кузьменко. – Львів, 2005. – 640 с.
66. “...То була неволя”. Спогади та листи остарбайтерів / гол. ред. В. А. Смолій; ред. колегія: О. С. Артемов, С. В. Кульчицький та ін.; упоряд. Т. В. Пастушенко, М. Ю. Шевченко. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 85–530.
67. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной русским географическим обществом / Юго-западный отдел, материалы и исследования, собр. П. П. Чубинским. – СПб. : Типография Майкова, 1874. – Т. 5. – 1209 с.
68. Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну / упоряд. М. Родіна, М. Стельмах, приміт. до текстів М. С. Родіна; передм. М. Т. Рильський. – К. : Видавництво АН УРСР, 1953. – 335 с.
69. *Франко І.* Жіноча неволя в руських піснях народних / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 210–253.
70. *Франко І.* Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 43. – С. 280–352.
71. *Фромм Э.* Душа человека. Её способность к добру и злу / Эрих Фромм / пер. с нем. и англ. – Москва : Республика, 1992. – 430 с. (Мыслители ХХ века).
72. Фольклор Вітчизняної війни : матеріал зібраний в Західних областях УРСР Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Тернопільській фольклорною секцією Львівського обласного будинку народної творчості / [під редакцією Ф. Колесси; збирачі : В. Лавриненко ... [та ін.]; / упоряд. А. Н. Мацкевич; літред. П. Козланюк]. – Львів : Львівський обласний Будинок народної творчості, 1945. – 64 с.
73. *Халюк Л.* Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмищини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості / Леся Халюк. – К., 2013. – 216 с. – (НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського).
74. *Хальбвакс М.* Выражение эмоций и общество / Морис Хальбвакс // Социальные классы и морфология / [пер. с франц. А. Т. Бибикина и Н. А. Шматко; под. общ. ред. А. Т. Бибикина]. – СПб. : “Алетейя”, 2000. – С. 169–180.
75. *Хамітов Н.* Туга / Н. Хамітов // Історія філософії. Проблема людини та її меж / Хамітов Н. В., Гармаш Л. Н., Крилова С. А. / [за ред. Н. Хамітова]. – К. : Наукова думка, 2000. – С. 261–262.
76. *Хамітов Н.* Самотність як феномен буття: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня док. філософ. наук / Назіп Віленович Хамітов; Національна академія наук України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди. – К. : [б.в.], 1998. – 34 с.
77. Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО). – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 187. – Арк. 7–103 (От смерти к жизни. Стоны рабов в фашистской Германии. Сборник стихов и песен. Германия 1945 г.).
78. *Черноусова И. П.* Специфика концепта ПЕЧАЛЬ в фольклорно-языковой картине мира (на материале эпических жанров) [Электронный ресурс] / И. П. Черноусова // Филологические науки, 2012. – Вып. Октябрь. – Режим доступу до статті: <http://research-journal.org/featured/languages/specifika-koncepta-pechal-v-folklorno-yazykovo-kartine-mira-na-materiale-epicheskix-zhanrov/>
79. *Шумада Н.* Пісні боротьби та перемоги / Н. С. Шумада // Народна творчість та етнографія. – 1985. – № 3. – С. 12–20.
80. *Шумада Н.С.* Традиційна основа поетики слов’янського пісенного фольклору періоду Другої світової війни / Н. С. Шумада // Художня культура країн Східної та Південної Європи в боротьбі проти фашизму: зб. наук. праць. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 8–16.

81. Ясир: листи, оповідання і народна творчість у німецькій неволі / зібрав і впорядкував Олекса Воропай. – Лондон : Українська видавнича спілка, 1966. – 68 с.

82. Ekman P. The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding / P. Ekman, W. V. Friesen // Semiotica. – 1969. – № 1. – P. 49–98.

83. Frijda N. Emotions and Motivational states / Nico H. Frijda // European Review of Philosophy. – 2002. – № 5. – P. 11–32. – Режим доступу до статті: <http://philpapers.org/rec/FRIEAM>

84. Wierzbicka A. Język i metafizyka: kwestie kluczowe w badaniach nad emocjami / Anna Wierzbicka // Emocje w kulturze / red. M. Rajtar i J. Straczuk. – Warszawa : Wyd-wo WUW, 2012. – S. 245–273.

He Concept of “Sorrow” in WW II Captivity Songs: Significant Dominants in the Folklore Tradition

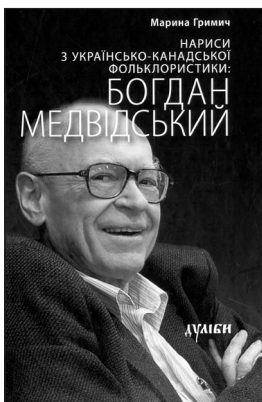
Oksana KUZMENKO

The article deals with the emotional concept of “Sorrow (sadness, yearn)” based on WWII folk song material about German captivity. The bulk of texts has been taken from hard-to-access archive collections and promulgated for the first time. Structural and semantic, comparative and typological analyses of the works made it possible to reveal and describe peculiarities of the verbal expression of the concept. Verbalization of the concept takes place through a number of revived and new typical motives (“a mother moaning after her daughter”, “a mother moaning after her son”, “an ostarbeiter daughter missing her family, her mother, her home”, etc.), stereotypic (idiomatic) expressions, symbolic images (heart, tears, foreign land, grave), formulas (rhetoric question “shall we not pity”), metaphors (sad house). According to the author, content of the “sorrow” concept is determined by the state of mid 20th century folklore consciousness directed onto transmission of a significant emotional and intellectual collective experience of dramatic existence and poetic forms of one’s adaptation in a foreign space, where “sorrow” is a memory of forsaken home, family, as well as a semantic equivalent of the lost youth, lost life. A significant element of the folklore concept is hidden in the coded senses of old historic and everyday-life songs, and thus manifests continuity of the Ukrainian oral folk tradition in depicting the “captivity” theme.

Key words: concept, folklore concept, folklore and linguistic world picture, motif, formula, symbolic image, song, WWII, ostarbeiter.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2015
Прийнята до друку 21.11.2015

Нові книги

Гримич М. Нариси з українсько-канадської фольклористики: Богдан Медвідський. – К.: Дуліби, 2016. – 312 с.

У книзі мова йде про едмонтонську школу української та українсько-канадської фольклористики в Канаді, засновником якої є Богдан Медвідський, не лише відомий дослідник, а й непересічний організатор науки. Із монографії можна довідатися про його наукові зацікавлення, а також про секрети успіху в галузі промоції українського фольклору та фольклористики в Канаді. Окремі розділи книги присвячені життєвому та науковому шляху Б. Медвідського, його спогадам, едмонтонській школі українсько-канадської фольклористики. Висвітлено також питання про Б. Медвідського як історика української фольклористики, подано дослідження з українсько-канадського фольклору. У додатках вміщено вибрані праці канадського вченого, що стосуються різних проблем осмислення фольклорних явищ.